

Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja

Demonstrative pronouns as definite articles in Latvian and Finnish online press: pragmatic approach

Emīlija Mežale

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: emilija.mezale@gmail.com

Rakstā aplūkoti norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā un to lietojums latviešu un somu tiešsaistes presē. Pirmajā daļā uzmanība pievērsta teorētiskajiem jautājumiem, salīdzinot to, kā vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā tiek skatīts Somijas un Latvijas lingvistiskajā literatūrā. Lai gan ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā nav artikulu, sarunvalodā norādāmie vietniekvārdi nereti tiek lietoti artikula funkcijā. Katrā no valodām atšķiras noteiktības izteikšanas līdzekļi, kas ietelmē arī to, ka latviešu valodā par artikula gramatizēšanos netiek diskutēts, kamēr somu valodā šāda ideja pastāv. Raksta otrajā daļā aprakstīta piemēru analizē izmantotā pragmatiskā pieeja. Tā ir devusi iespēju atturēties no valodas līdzekļu vērtēšanas kategorijās labs – slikts, tā vietā pievēršot uzmanību tam, kā kontekstā atklājas artikula funkcijā lietotu vietniekvārdu motivācija un nozīme. Raksta trešajā daļā analizēti dažādi publicistikas tekstos atrasti piemēri – izklāstīta lietojuma iespējamā motivācija un derīgums. Rezultātā izšķirtas četras artikula funkcijā lietotu vietniekvārdu lietojuma kategorijas, no kurām divas atzītas par pieļaujamām. Iegūtie rezultāti tiks izmantoti, lai turpinātu padziļināti pētīt un analizēt vietniekvārdu lietojumu artikula funkcijā latviešu un somu valodā.

Atslēgvārdi: norādāmie vietniekvārdi; noteiktais artikuls; preses valoda; pragmatiskā pieeja; latviešu valoda; somu valoda.

Ievads

Rakstā aplūkots norādāmo vietniekvārdu lietojums noteiktā artikula funkcijā gan teorētiskā skatījumā, gan analizējot valodas piemērus latviešu un somu tiešsaistes presē.

Pētījuma mērķis ir novērtēt noteiktā vietniekvārda lietojumu artikula funkcijā latviešu un somu valodā, pievēršot uzmanību lietojuma motivācijai un lietderīgumam. Tajā izmantots valodas materiāls, kas iegūts no četriem avotiem – izvēlēti no satura un uzbūves viedokļa līdzīgi laikraksti un ziņu portāli latviešu un somu valodā, lai abās valodās analīzi varētu veikt pēc vienādiem kritērijiem (sk. avotus). Kopumā analizēts ap 160 vienību, kas iegūtas no 502 rakstiem.

Visus somu piemērus tulkojusi raksta autore.

1. Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu valodā

Lai gan ne latviešu, ne somu valodā nav noteikto vai nenoteikto artikulu, kā tas ir, piem., angļu valodā, sarunvalodā nereti tiek izmantoti paņēmiens, lai to „kompensētu” (sk. Hakulinen et al. 2004, §569¹ Ozola 2006; Kalnača 2011a; Kalnača 2011b; Tiittula, Nuolijärvi 2013, 82; Nītiņa 2013). Visbiežāk šajā funkcijā sastopami norādāmie vietniekvārdi, kas lietoti noteiktā artikula nozīmē. Šādā lietojumā vietniekvārdiem zūd to parastā funkcija, proti, atsaukties uz kādu tekstā iepriekš minētu parādību, priekšmetu vai būtni (Hakulinen et al. 2004, §569, §1413; Nītiņa 2013, 429). Lietojot norādāmo vietniekvārdu noteiktā artikula funkcijā, tas tiek novietots pozīcijā pirms lietvārda un to neaizstāj. Kā norāda somu valodnieki, šādā funkcijā izmantoti norādāmie vietniekvārdi tekstā rada sarunvalodas nokrāsu (Larjavaara 2001; Alho, Kauppinen 2015, 67).

Daina Nītiņa norāda (2013, 441), ka latviešu valodā visbiežāk tuvināšanās artikula nozīmei novērojama vietniekvārdiem *tas*, tā, lai gan šādos gadījumos nereti ar tiem pārī lietoti arī vietniekvārdi *šis*, *šī*. Arī somu valodā visbiežāk ar noteiktā artikula nozīmi tiek lietots vietniekvārds *se* ‘tas, tā’ (Hakulinen et al. 2004, §1418). Reizēm šo funkciju veic arī vietniekvārdi *tämä* ‘šis, šī’ un *tuo* ‘tas tur’ (Hakulinen et al. 2004, §569). Līsa Tiitula (*Liisa Tiittula*) un Pirko Nuolijärvi (*Pirkko Nuolijärvi*) min, ka atšķiras tēmas aktualizācija, lietojot katru no vietniekvārdiem. *Se* ‘tas, tā’ norāda uz jau zināmu tēmu vai priekšmetu, savukārt *tuo* ‘tas tur, tā tur’ norāda uz jaunu tēmu vai skatījumu (Tiittula, Nuolijärvi 2013, 82).

Kā raksta Darbe Narajana Šankara Bhats (*Darbhe Narayana Shankara Bhat* 2004, 202–203), noteikto artikulu galvenokārt lieto gadījumos, kad runa ir par kādu priekšmetu vai parādību, kas ir unikāls, vai gadījumos, ja runātājs piemin priekšmetu vai parādību, par ko ir bijusi runa iepriekš tekstā un par ko klausītājs ir informēts. D. N. Š. Bhats (2004, 203) min, ka pirmais gadījums pēc būtības artikula lietošanu nepieprasa, jo atkarībā no konteksta konkrētās parādības unikalitāte var būt mainīga. Tas sasaucas ar D. Nītiņas (2013, 431) minēto, ka latviešu valodā vietniekvārdus artikula kategorijai tuvina tāds semantiskās sistēmas pretstats kā noteiktības un nenoteiktības nojēgumi.

Latviešu valodā par vietniekvārda gramatizēšanos, resp., kļūšanu par artikulu, pagaidām netiek runāts. Vietniekvārdiem sarunvalodā tiek piešķirta artikula funkcija, taču gramatiskajā sistēmā artikuli nepastāv. Somu gramatikā savukārt par artikulu gramatizēšanos ir domāts, lai gan pagaidām šādas kategorijas nav arī somu valodā (sīkāk sk. Hakulinen et al. 2004, §1418). Tas ir saistīts ar noteiktības un nenoteiktības kategoriju latviešu un somu valodā – somu valodā īpašības vārdiem nav noteikto galotņu, kas palīdzētu piešķirt noteiktību teikuma objektam, līdz ar to šim nolūkam nereti tiek izmantoti vietniekvārdi artikula funkcijā.

¹ Šeit un turpmāk izmantota „Lielās somu valodas gramatikas” elektroniskā versija (Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), kas pieejama tīmekļa lapā <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15>. Elektroniskajā versijā nav lappušu numuru, tādēļ atsaucēs norādīti paragrāfi.

Viens no iemesliem tam, kādēļ somu valodas gramatiskajā sistēmā nav iekļauts artikuls, ir tas, ka nav vēl noteikti gadījumi, kuros vietniekvārdu lietošana artikula funkcijā būtu obligāta – šādu noteikumu izstrādāšana būtu viens no soļiem, lai tos somu valodas gramatiskajā sistēmā iekļautu (Hakulinen et al. 2004, §1418). Spriežot pēc D. N. Š. Bhata (2004, 203–204) rakstītā, šāds nosacījums artikula lietošanai būtu iepriekš minēta priekšmeta vai parādības konkretizēšana, uz to atsaucoties atkārtoti. Kā viņš norāda, piem., angļu valodā nebūtu iespējama tāda situācija, ka vienā teikumā būtu pieminēts *a student* ‘students’ un tālākā tekstā, runājot par to pašu studentu, joprojām tiktu lietots nenoteiktais artikuls. Pēc raksta autore domām, šis nosacījums būtu jāpapildina ar papildnosacījumu, ka lietai vai parādībai jābūt ne tikai iepriekš tekstā nosauktai, bet tai arī jābūt piešķirtai noteiktai referencei. Gadījumos, ja runa ir par vispārzināmām, abstraktām parādībām, artikuls nebūtu nepieciešams.

Vietniekvārdu *tas, tā* lietojumu noteiktā artikula funkcijā no morfostilistikas un sintagmatikas viedokļa publicistikas tekstos pētījusi A. Kalnača (2011a). Viņa raksta, ka „norādāmais vietniekvārds artikula funkcijā parasti lietots blakus lietvārdam vai lietvārda nozīmē lietotam vārdam, tādējādi apliecinot, ka nosauktā parādība ir teksta autoram ļoti svarīga – vai nu pozitīvā, vai arī negatīvā ziņā. Parasti norādāmā vietniekvārda lietojums noteiktā artikula nozīmē vērojams ne pārāk formālās intervijās, kur publicistikas valoda tuvinās sarunvalodai” (Kalnača 2011a, 108). Tādējādi līdzās sarunvalodā sastopamajai jau zināmu vai iepriekš pieminētu vārdu marķēšanai parādās arī tāda funkcija kā autora attieksmes parādīšana pret aprakstīto parādību. Kā A. Kalnača (2011a, 108) norāda, publicistikas tekstos norādāmie vietniekvārdi *tas, tā* artikula funkcijā sastopami blakus ne tikai lietvārdiem, bet arī īpašības vārdiem pārākajā pakāpē. Lai gan to varētu uzskatīt par paralēlu variantu konstrukcijai „pats + īpašības vārds pārākajā pakāpē” (Kalnača 2011a, 109), kā raksta A. Kalnača (ibid.), variants ar vietniekvārdiem *tas, tā* nav tik lielā mērā gramatizējies, lai būtu uzskatāms par konkurentu, taču „uzlūkojams par stilistiski marķētu sintagmatisku norādāmā vietniekvārda lietojumu artikula funkcijā, kas izpaužas noteiktā konsituācijā”. Līdzīga parādība vērojama arī somu valodā (Larjavaara 2001).

A. Kalnača norāda (2011a, 109), ka „latviešu valodniecībā par minētajiem norādāmā vietniekvārda lietojuma gadījumiem bijuši dažādi viedokļi. No valodas kultūras un nevēlamu aizguvumu viedokļa uzsvērts, ka vietniekvārds artikula funkcijā ir ieviesies no vācu valodas, ka tas ir svešs latviešu valodai un no tā vajadzētu vairīties”. Šāds viedoklis ir arī Ārijai Ozolai (2006, 84), kura raksta, ka „vietniekvārda *tas* lietošana īpašības vārda nozīmē, lai pastiprinātu, uzsvērtu sekojošu nojēgumu, kas izteikts ar lietvārdu, līdz pat šai dienai tiek uzskatīta par nevēlamu, acīmredzot tāpēc, ka šī pastiprinājuma nozīme ir ļoti tuva artikula nozīmei, kas vietniekvārdam *tas* savulaik tika piešķirta vācu valodas ietekmē”.

Minētā pastiprinājuma funkcija tomēr gan lietojumā, gan līdzšinējā vērtējumā atšķiras no artikula funkcija. A. Kalnača raksta, ka „vietniekvārds *tas* nozīmes pastiprinājuma funkcijā kļuvis par svarīgu latviešu sarunvalodas elementu un stilistisku pazīmi” (Kalnača 2011a, 109–110). To papildina Ā. Ozolas rakstītais, ka „latviešu valodniecībā [...] līdz pat šim laikam vietniekvārda *tas* artikulam līdzīgā resp. pastiprinājuma nozīme terminoloģiski netiek konsekventi šķirta no

tīrās artikula nozīmes. Arī tas varētu būt par iemeslu piesardzīgai attieksmei pret vietniekvārda *tas* lietojumu pastiprinājuma nozīmē latviešu literārajā valodā” (Ozola 2006, 85). Pēc tā var spriest, ka abas nozīmes nav formāli viegli nošķiramas, līdz ar to arī to vērtējums nav bijis viennozīmīgs.

Kā min A. Kalnača (2011a, 110), „mūsdienu latviešu valodā vietniekvārda *tas* vēlams un nevēlams lietojums vairs nav tik skaidri norobežojams – to apliecina arī publicistikas tekstos fiksējamie gadījumi, kas robežojas ar sarunvalodu”. Viņa gan norāda arī to, ka sarunvalodai un pat vienkāršrunai raksturīgais norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā sastopams lielākoties intervijās, izklaidējošos aprakstos un interneta komentāros, savukārt citos plašsaziņas tekstos vietniekvārdu *tas*, *tā* lietojums atbilst literārās valodas normām (Kalnača 2011b, 33). Par to, pētot publicistikas tekstus, pārliecinājusies arī raksta autore. Lai arī A. Kalnača atzīmē (2011b, 35–36) to, ka rakstītā tekstā norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā ir uzskatāmi par liekiem, viņa norāda, ka tos iespējams lietot „intervijās u. c. tekstos, lai panāktu brīvas, nepiespiestas runas iespaidu [...], tomēr kopumā teksta autoram vai literārajam redaktoram būtu jāvērtē šāda lietojuma biežums un nepieciešamība”.

Šī raksta autore piekrīt viedoklim, ka vietniekvārdu lietojums artikulu funkcijā var padarīt dabiskākas, piem., intervijas, un tādos tekstos norādāmie vietniekvārdi artikulu funkcijā ir pieļaujami. Tāpat to lietojums varētu būt derīgs blogu ierakstos un viedokļu rakstos, lai padarītu tekstu atraisītāku. Turklāt tas, ka sarunvalodas lietotāji nereti kompensē noteiktā gramatiskā artikula neesamību latviešu un somu valodā, tā funkcijā lietojot norādāmos vietniekvārdus, iespējams, varētu norādīt uz to, ka noteiktās situācijās, kas latviešu un somu valodā var atšķirties, gramatiskajā sistēmā šāda elementa trūkst.

Tomēr arī šī sarunvalodas līdzekļa lietojums nenoliedzami ir jāvērtē pēc iepriekš minētajiem pragmatikas kritērijiem, kā to uzskata arī Ā. Ozola (2006, 87), kura raksta, ka „vietniekvārda *tas* lietojums latviešu literārajā valodā kā rakstveida, tā mutvārdu tekstos ir vērtējams pēc iederīguma situācijā un kontekstā (gan jēdzieniskā, gan stilistiskā aspektā), nevis pēc paša vietniekvārda nozīmes”.

2. Pragmatiskā pieeja tekstu analīzē

Lai analizētu sarunvalodas izmantojumu presē, vērtējot tā atbilstību tekstem un iekļaušanos kontekstā, lietderīga ir pragmatiskā pieeja.

Stīvens Kērtiss Levinsons (*Stephen Curtis Levinson* 1983, 101–102) min četrus sadarbības principus, kas jāievēro runas aktā, lai būtu iespējama pilnīga sadarbība starp runātāju un klausītāju:

- 1) kvalitātes princips: izteikumam jābūt tādām, ko pats runātājs uzskata par patiesu un kam ir pietiekami daudz pierādījumu;
- 2) kvantitātes princips: izteikumam jā satur tik daudz informācijas, cik konkrētajā situācijā nepieciešams, ne vairāk;
- 3) piederības princips: izteikumam jābūt saistītam ar visu runas aktu;
- 4) runas etiķetes princips: veidojot izteikumu, runātājam jāizvairās no neskaidrības, divdomības, jāizsakās kodolīgi un precīzi.

Uz šo principu pamata autore ir izvirzījusi divus kritērijus, pēc kuriem var vērtēt sarunvalodas parādības preses tekstos:

- 1) sarunvalodas līdzeklis tekstā palīdz sniegt nepieciešamo informāciju;
- 2) sarunvalodas līdzeklis palīdz saturu izteikt skaidrāk un kodolīgāk.

Līdz ar šiem jautājumiem tiek pievērsta uzmanība arī tam, vai sarunvalodas līdzeklis ir saistīts ar teksta kopējo stilu, vai katrā konkrētajā gadījumā sarunvalodas līdzeklis ir skaidri motivēts, vai motivācija ir nolasāma un kā sarunvalodas līdzekļa lietojums maina konkrētā teksta jēgu. Primāri tiek pētīts lietojuma aspekts, proti, tas, kādi līdzekļi tiek izvēlēti un kādas motivācijas vadīts ir to izmantojums. Vērtējuma aspekts ir sekundārs un izriet no noskaidrotās motivācijas, kā arī tās nolasāmības.

Vērtējot slenga lietojumu, Dite Liepa (2002, 186) norāda, ka, „analizējot presē izmantoto slengu, jāvērtē slenga veids, auditorijas specifika, izmantotais leksiskais materiāls un tā ģenēze. Ir reizes, kad trāpīgi lietots slengs piešķir tekstam emocionālu ekspresiju un oriģinalitāti, noskaņu un savdabīgumu, taču, ja katrā teikumā atkārtojas vārdi *foršs, kruts, stilīgs, kičīgs* vai *kūlīgs*, diez vai tas lasītājam sniegs ko oriģinālu un emocionāli ekspresīvu”. Šis spriedums sasauca ar minēto S. K. Levinsona kvantitātes maksimu. Tam pievērs uzmanību arī Džoana Katinga (*Joan Cutting* 2008, 9), kura raksta, ka „atkārtojumi nereti padara tekstu pārāk skaidri izteiktu; rodas iespaids, it kā autors pieņemtu to, ka lasītājs nesapratīs uzrakstīto, ja vien tas nebūs skaidri izburtots. Tiek sniegts vairāk informācijas nekā nepieciešams; galu galā visi lasītāji var saskatīt saistību, piem., starp vietniekvārdu un ar to saistīto frāzi, ja viņu īslaicīgā atmiņa funkcionē normāli”.

Pragmatiskā pieeja sarunvalodas elementu analīzē izvēlēta, lai abstrahētos no pašu stilu kvalitatīvās vērtēšanas opozīcijā *labs – slikts* un vērtētu stila izvēles mērķtiecīgumu. Arī Inta Freimane (1993, 34) pievienojas uzskatam, ka stili ir savstarpēji vienlīdzīgi un tie būtu jāvērtē pēc tā, ar kādu mērķi tie lietoti, jo arī it kā nevietā lietots stils var būt izvēlēts ar nolūku. Vienlaikus ir jāspēj izvērtēt izteikuma atbilstību pārējam tekstam, jo, kā norāda Jānis Rozenbergs (1995, 212), „ir daudzi gadījumi, kad vārds izsaka citu saturu, nekā to prasa konteksts”. Arī I. Freimane (1993, 320) raksta, ka „valodas līdzekļiem jāiederās valodā gan stilistiski, gan emocionāli, gan arī pēc situatīviem rādītājiem”. To, ka jāņem vērā lietojuma konteksts, ne tikai konkrētā valodas līdzekļa stils, min arī Ina Druviete (1989, 110), kura raksta, ka „valodas līdzekļi tiek izvēlēti atbilstoši saturam un adresātam, tātad nebūtu analizējami atrautībā no konteksta”. Tātad tekstā, gan runātā, gan rakstītā, visiem valodas līdzekļiem ir jābūt iederīgiem un motivētiem.

Izteikumu un vārdu izvēles pragmatiskajam aspektam ir pievērsusies arī D. Nītiņa. Viņa rakstā „Vārdu izvēles pragmatika” norāda, ka to izvēli „nosaka dažādi faktori. Pragmatiskā aspektā svarīgi ir tas, ko vēlamies panākt, kā vēlamies noskaņot savu sarunu partneri, uzrunāto auditoriju vai lasītājus. [...] vienmēr ir svarīgi teikt pareizos, īstos vārdus īstā vietā un laikā” (Nītiņa 2014, 320). Viņa arī piemin to, ka „pragmatiskā funkcija ir valodas konkrētais, individuālais izmantojums, ko nosaka runātāja vai rakstītāja nolūki, viņa garastāvoklis, nepieciešamība spēlēt kādu lomu, vēlēšanās kaut ko panākt vai izteikt savu attieksmi. [...] Tātad konkrēts cilvēks konkrētā situācijā, viņa vēlme, pat untums nosaka vai vismaz ietekmē noteikta vārda vai formas izvēli” (Nītiņa 2014, 334).

Lai arī autora vēlmes un individuālais izteiksmes stils ir jāņem vērā, tomēr viņa pienākums ir veidot tekstu, kurā izmantotie līdzekļi atbilst kontekstam un veido vienotu stilu. Tas nebūt nenozīmē, ka sarunvalodas līdzekļus nedrīkst izmantot, taču, kā darbā vairākkārt minēts, lietojumam jābūt mērķtiecīgam un jāatbilst runas akta sadarbības principiem. Autoram ir arī jārespektē mērķauditorija, ko min arī D. Nītiņa (2014, 335), rakstot, ka „nozīmīgs faktors ir tas, kā runātājs novērtē adresāta sociālo un politisko statusu, viņa zināšanu līmeni, uzskatus, īpašības. Ja runas partnera vērtējums ir zems, runātājs var nebūt vārdos izvēlīgs”. Tādējādi, izvēloties neatbilstošos valodas līdzekļus, autors riskē ne tikai padarīt tekstu nekvalitatīvu, bet arī aizvainot lasītāju.

Dž. Katinga (2008, 2) apraksta trīs kontekstu tipus, kuri jāņem vērā un jāanalizē:

- 1) tās nozīmes daļas, ko var izskaidrot, balstoties uz zināšanām par fizisko un sociālo pasauli;
- 2) sociopsiholoģiskie faktori, kas ietekmē saziņu;
- 3) zināšanas par laiku un vietu, kurā vārdi ir izteikti vai uzrakstīti.

Pirmais ir situatīvais konteksts, kas nosaka, ko runas aktā iesaistītie zina par to, ko var redzēt ap sevi. Tā ir tūlītēja vairāku lietu vai parādību fiziska klātesamība, situācija, kurā savstarpējā iedarbība norisinās runas mirklī (Cutting 2008, 5). Otrais ir (pieņemtu) pamatzināšanu konteksts, kas izsaka, ko runas aktā iesaistītie zina viens par otru un par pasauli (Cutting 2008, 5). Tās var būt vai nu kultūras zināšanas jeb vispārīgas zināšanas par dzīves jomām, kas piemīt lielākajai daļai cilvēku, vai interpersonālas zināšanas jeb specifiskas un, iespējams, personīgas zināšanas par pašu runas akta dalībnieku vēsturi (Cutting 2008, 6). Trešais ir valodiskais konteksts, kas nosaka, ko runas aktā iesaistītie zina par to, ko viņi ir pateikuši (Cutting 2008, 5).

Ilze Lokmane (2009, 10) savukārt piemin sintagmatisko aspektu, kurā „tiek pētīta valodas līdzekļu mijiedarbe runā jeb tekstā. Proti, valodas vienība, kurai pašai par sevi nav stilistiskas ekspresijas valodas sistēmā, šādu ekspresiju var iegūt, mijiedarbojoties ar citiem valodas līdzekļiem tekstā. Interesanta sintagmatiskā aspekta izpausme ir tā, ka „savā” funkcionālajā paveidā valodas līdzeklis patiesībā ir neekspresīvs, ekspresija parādās, to lietojot „svešā” paveidā. Piem., sarunvalodas vārds vai slengisms publiskā runā ir daudz ekspresīvāks nekā neformālā saziņā”. Tādējādi sarunvalodas līdzeklis, lietots publicistikas tekstā, var panākt daudz lielāku ekspresivitāti nekā autors, iespējams, iecerējis.

Raksta autore, analizējot sarunvalodas elementu iedarbību tekstā, ir ņēmusi vērā Dž. Katingas aplūkotos kontekstu tipus. Ir pievērsta uzmanība tam, kā sarunvalodas līdzeklis mijiedarbojas ar citiem tekstā esošajiem valodas līdzekļiem, kā tas sasauca ar mērķauditoriju un tās zināšanām un vai autors, veidojot tekstu, ir apzinājies konkrētā valodas līdzekļa lomu tajā.

3. Vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tekstos

Kā novērojusi raksta autore, gan latviešu, gan somu valodā norādāmie vietniekvārdi artikula funkcijā tiek lietoti tad, ja runa ir par visiem runas

dalībniekiem zināmām vai tekstā iepriekš minētām parādībām. Gadījumos, ja tekstā minētas vispārzināmas un unikālas parādības, norādāmie vietniekvārdi artikula funkcijā šķiet lieki. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka parādības ir vērtējamas kontekstā, kurā arī vispārzināmi jēdzieni var iegūt konkrētu referenci.

- (1) *Tämä* *sosialismi* *ei* *ole* *lopullinen asia,*
 šis.NOM sociālisms.NOM NEG būt.PRS.3SG
joka yhtenä päivänä toteutuu ja sitten on.
 ‘Šis sociālisms nav (tāda) galīga lieta, kas vienā dienā piepildīsies un tad būs.’
 (HS)

Piemērā (1) artikula funkcijā lietotais *tämä* ‘šis’ sākotnēji šķiet lieks, jo sociālisms ir zināma parādība. Taču, vērtējot lietojumu kontekstā, kļūst skaidrs, ka runa ir par konkrētajā valstī eksistējošu demokrātisko sociālismu, līdz ar to teikumā lietotais vietniekvārds artikula funkcijā kļūst lietderīgs, lai radītu skaidru norādi, ka runa ir tieši par konkrēto gadījumu, nevis sociālismu vispār. Tādējādi artikuls ne tikai marķē vārdu, kas ir iepriekš minēts tekstā, bet vienlaikus arī kalpo konkrētas references piešķiršanai.

Arī citos gadījumos atrodami artikula funkcijā lietoti norādāmie vietniekvārdi, kas attiecināti uz kaut ko tekstā iepriekš minētu:

- (2) *Tarkoituis olisi saada peli ulos tammikuussa ja sitten* *ryhdytään*
 sākt.PRS.PASS
jatkokehittämään *tätä* *peliiä,* *tekemään lisää sisältöä,*
 turpināt_attīstīt.3INF.ILL šis.PART spēle.PART
mikä on saatavissa kaikille, ketkä hankkivat ensimmäisen osan pelistä.
 ‘Doma ir palaist spēli janvārī, un tad sāktu turpināt attīstīt šo spēli, veidot vairāk satura, kas būs pieejams visiem, kas nopirks pirmo spēles daļu.’ (YLE)

Kā piemērā (2) labi redzams, vietniekvārds blakus lietvārdam ir lietots, tikai to otrreiz atkārtojot. Šajā gadījumā ir skaidrs, ka otrajā teikuma daļā ir runa nevis par jebkuru spēli, bet gan par konkrēto, teikuma sākuma daļā minēto. Līdz ar to tiek marķēts iepriekš minēts vārds. Tomēr, atšķirībā no piemēra (1), vārdam *spēle* netiek piešķirta konkrēta reference, tas gluži vienkārši tiek atkārtots. Tādējādi izteikums nezaudētu nozīmi, ja vārdu salikumu *tätä peliiä* ‘šo spēli’ aizstātu ar vietniekvārdu *se* ‘tā’ tā pamatfunkcijā. Šajā gadījumā vietniekvārda lietojums artikula funkcijā skaidrojams kā ieradums, jo teksts sākotnēji ir runāts, vai arī kā emocionāla saiknes marķieris, jo runātājs stāsta par spēli, ko pats ir radījis un kas pašam ir nozīmīga.

Atrodami arī tādi gadījumi, kad vietniekvārds artikula funkcijā lietots, piešķirot kādai vispārīgai lietai vai parādībai konkrētu referenci. Šādā gadījumā, pēc raksta autore domām, lietotais vietniekvārds ir lieks.

- (3) *„Tietokoneen logikan hahmottaminen ja ymmärtäminen auttaa heitä sitten, kun*
se *koodaus* *tulee* *kouluun,”*
 tas.NOM kodēšana.NOM ienākt. PRS.3SG skola.ILL
arvioi Hämäläinen.
 ‘„Datora loģikas apjaušana un izprašana viņiem palīdzēs tad, kad **tā** kodēšana ienāks skolās,” spriež Hemeleinens.’ (YLE)

Piemērā (3) runa ir par kodēšanu kā mācību priekšmetu, ko nākotnē plāno iekļaut izglītības programmā. Tā kā tekstā kodēšana netiek specifikzēta, tai pievienojot konkrētu referenci, kā tas bija redzams iepriekš minētajā piemērā par demokrātisko sociālismu, tad ir lieki to marķēt ar norādāmo vietniekvārdu. Šajā gadījumā doma nemainītos, ja, otrreiz atkārtojot vārdu kodēšana, artikuls netiktu lietots. Tāpat, pēc autores domām, vērtējams arī piemērs (4).

(4) *Tā kā mans atklājums notika tieši tajā brīdī, kad šis postmodernisms bija kaut kas jauns.* (LSM)

Tekstā minēts postmodernisms kā mākslas virziens, un tam nav pievienota konkrēta reference, kuras dēļ to vajadzētu marķēt ar artikulu. Arī šajā gadījumā, tāpat kā piemērā (2), vietniekvārds lietots artikula funkcijā vai nu aiz ieraduma, vai arī lai norādītu uz vārda nozīmīgumu runātajam.

Ir gadījumi, kuros nepārprotami parādās A. Kalnačas (2011a) un Ā. Ozolas (2006) pieminētā teksta veidotāja attieksme, kādu vārdu marķējot. Tas lielākoties vērojams intervijās, kurās tiek runāts par kādu sarunas biedriem svarīgu vai sāpīgu tēmu.

(5) *Tas bija briedis, taču rakstniekos bija iedzīts mazvērtības komplekss – tu taču pieder pie **tūs** nožēlojamās latviešu literatūras, kurā nekā nav, kamēr viena „žaga” citās valodās tiek nesalīdzināmi apjūsmota i no lasītājiem, i kritiķiem. Tā bija klaja netaisnība, un rakstnieki bija nedaudz nospiesti no **tūs** sajūtas, ka atrodas **tajā** nelaiimes dīķī.* (D)

Piemērā (5) gan izvēlētā leksika, gan artikula funkcijā izmantotais vietniekvārds *tas* liecina par to, ka intervējamajam minētās parādības šķiet svarīgas, un liek to izjust arī klausītājiem un lasītājiem. Kā novērojusi raksta autore, tieši aizrautīgās un emocionālās intervijās šī sarunvalodas iezīme gluži likumsakarīgi parādās visbiežāk. Šādos gadījumos vietniekvārds artikula funkcijā pastiprina izteikto domu, tādēļ uzskatāms par motivētu parādību. Tas tieši sasaucas ar Ā. Ozolas (2006, 85) minēto, ka norādāmajam vietniekvārdam nereti piemīt pastiprinājuma nozīme.

Savdabīga vietniekvārda lietojuma motivācija redzama piemērā (6).

(6) *Tajā ir visas šīs parūkas, visa šī greznība, šis skaistums, kas sen aizgājis.* (LSM)

No vienas puses, tajā parādās runātāja attieksme pret minētajām lietām un parādībām kā svarīgām procesa sastāvdaļām (tekstā ir runa par teātra uzvedumu). No otras puses, tā ir atsauce uz tekstā iepriekš minēto – pirms minētā teikuma lasāms, ka „... ģērbsim viņas baroka stilā”. Līdz ar to ir saprotams, ka runātājs parūkas, greznību un skaistumu min kā iepriekš minētas parādības neatņemamu sastāvdaļu. Lietojums var šķist lieks, jo, pasakot „Tajā ir parūkas, greznība, skaistums, kas sen aizgājis”, saturs nemainītos, tomēr, pēc raksta autores domām, artikula funkcijā lietotie vietniekvārdi šajā gadījumā piešķir teiktajam lielāku ekspresiju un uzskatāmi par marķieriem ar pastiprinājuma nozīmi.

Dažos gadījumos rodas iespaids, ka vietniekvārds tiek lietots artikula funkcijā ieraduma dēļ, piem., marķējot vārdus, kas neatsaucas uz neko tekstā iepriekš

minētu. Protams, šādos gadījumos ir iespējams diskutēt par to, vai minētās parādības runātājam ir īpaši svarīgas, taču nereti lietojums nešķiet pārliecinošs.

- (7) *Olen* *saanut* *sen* *kuvan,*
 būt. PRS.1SG dabūjis.PTCP tas.ACC bilde.ACC
että se on kunniapaikka.
 ‘Man radies **tas** iespaids, ka tā ir goda vieta.’ (HS)

Piemērā (7) artikula funkcijā lietotais *se* ‘tas’ ir lieks, jo nepiešķir ne papildu nozīmi, ne konkrētu referenci uz ko tekstā iepriekš minētu. Iespējams, citētā persona ir vēlējusies uzsvērt konkrēto vārdu, tam piešķirot lielāku nozīmi, taču, tā kā tekstā ir citēti tikai atsevišķi izteikumi, nevis visa saruna, tas nav droši nosakāms. Kā liecina raksta autore novērojumi, šāds izteikums somu valodā ir visai ierasts, tomēr biežāk šajā frāzē vietniekvārds *se* ‘tas’ tiek aizstāts ar iespaida radītāju, kā redzams piemērā (8).

- (8) *Olen* *saanut* *äidiltä* *kuvan,* *että...*
 būt. PRS.1SG dabūjis.PTCP mamma.ABL bilde.ACC ka
 ‘**Mamma** man ir radījusi iespaidu, ka...’ (E. Mežales piemērs)

Šajā gadījumā, kad paralēli pastāv divi varianti, būtu jāvērtē, vai lietojuma biežums un ieradums būtu pietiekams iemesls, lai to atzītu par normētu artikula lietojumu. Autore tomēr sliecas par labu tam, ka šāds artikula lietojums nav nepieciešams.

Interesants ir gadījums, kad vietniekvārds *tas* tiek lietots, tulkojot tekstu no svešvalodas, kurā pastāv artikulu sistēma, kā tas ir piemērā (9).

- (9) *Eirovīzijas dalībniece Dami Ima no Austrālijas ieņēma 2. vietu, bet Krievijas pārstāvis Sergejs Lazarevs ar dziesmu You Are the Only One (Tu esi tā vienīgā), kuram bukmeikeri pirms konkursa prognozēja pārliecinošu uzvaru, ierindojās 3. vietā.* (D)

Šajā gadījumā, pēc raksta autore domām, nav viennozīmīgi vērtējams tas, vai artikula funkcijā lietotais vietniekvārds patiešām ir lieks kalkēts tulkojums no angļu valodas. No vienas puses, dziesmas nosaukuma tulkojuma autors visdrīzāk ir vēlējis uzsvērt vārda vienīgā emocionālo slodzi. No otras puses, runājot par tulkojuma kvalitāti, varētu spriest, ka šajā gadījumā būtu labāk izvēlēties kādu latviešu valodā ierastāku frāzi, pat ja tas nebūtu tiešs tulkojums, piem. „Tu esi mana vienīgā” vai „Tu esi viena vienīgā”, kas neizmainītu teiktā jēgu. No aplūkotajiem piemēriem šis ir vienīgais, kad vietniekvārds artikula funkcijā izmantots tulkojuma avotvalodā pastāvošās artikulu sistēmas dēļ. Tomēr novērojams, ka reizēm arī oriģināltekstā parādās kalkēts artikula lietojums, kā redzams piemērā (10).

- (10) *Komponēdams tās „80 minūtes”, ļoti ievingrināju roku.* (D)

Šajā gadījumā pirms skaņdarba nosaukuma gluži lieki piekabināts vietniekvārds *tas*. Tas vērtējams kā aizguvums no angļu valodas vai kādas citas valodas ar artikulu sistēmu, jo nekādas citas motivācijas tam tekstā nav. Varētu iebilst, ka nosaukums minēts iepriekš un autors vēlas to tādā veidā uzsvērt, taču tam nav ticama pamatojuma.

tik tiešām ir sastopamas vienlīdz bieži. Tāpat būtu jāturpina analizēt, vai abu grupu lietojuma motivācija ir līdzīga un vai tā katrā valodā būtu atšķirīgi vērtējama.

Saīsinājumi

1, 3	persona
3INF	3. nenoteiksmes forma
ABL	ablatīvs
D	<i>www.diena.lv</i>
HS	<i>www.hs.fi</i>
ILL	illatīvs
LSM	<i>www.lsm.lv</i>
NEG	noliegums
NOM	nominatīvs
PART	partitīvs
PASS	pasīvs
PRS	tagadne
PTCP	divdabis
SG	vienskaitlis
YLE	<i>www.yle.fi</i>

Avoti

1. *www.diena.lv* (Latvijas dienas laikraksta „Diena” elektroniskā versija)
2. *www.hs.fi* (Somijas dienas laikraksta *Helsingin sanomat* elektroniskā versija)
3. *www.lsm.lv* (Latvijas sabiedrisko mediju ziņu portāls)
4. *www.yle.fi* (Somijas sabiedrisko mediju *Yleisradio Oy* ziņu portāls)

Literatūra

1. Alho, Irja, Kauppinen, Anneli. 2015. *Käyttökelioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
2. Bhat, Darbe N. Š. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
3. Cutting, Joan. 2008. *Pragmatics and discourse. A resource book for students*. 2nd ed. London: Routledge.
4. Druviete, Ina. 1989. Sarunvalodas elementi jaunākajā publicistikā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 25. Rīga: Avots, 110–121.
5. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
6. Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Pieejams: <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15> [skatīts 05.10.2017.]
7. Kalnača, Andra. 2011a. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
8. Kalnača, Andra. 2011b. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 33–40.

9. Larjavaara, Matti. 2001. Määräinan artikkeli – suomessa? *Kielikello* 4/2001. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1298> [skatīts 10.09.2017.]
10. Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Liepa, Dite. 2002. Demokratizācijas procesi valodā – leksiskie jauninājumi publicistikas stilā. *Latvijas Universitātes raksti*. 648. *Komunikācija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 180–195.
12. Lokmane, Ilze. 2009. Publicistikas valodas vieta funkcionālo paveidu un stilu sistēmā. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda*. Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 5–13.
13. Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 428–455.
14. Nītiņa, Daina. 2014. *Ne tikai gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
15. Ozola, Ārija. 2006. „Liekais” tas ne vienmēr ir lieks. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 84–87.
16. Rozenbergs, Jānis. 1995. *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
17. Tiittula, Liisa, Nuolijärvi, Pirkko. 2013. *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Summary

The article provides an insight into demonstrative pronouns that function as definite articles in Latvian and Finnish online press. In the first section, the emphasis is put on theoretical issues, and Latvian and Finnish linguistic material on demonstrative pronouns that function as definite articles is studied and compared. Although there are no articles in either Latvian or Finnish grammatical system, they are common in colloquial language. Ways of expressing definiteness vary in both languages; that is one of the reasons, why the grammaticalization of article is not considered as an option in Latvian, while in Finnish it is recognized as a possibility. In the second section, the pragmatic approach used in analysis is described. This approach helps to avoid judging the language features within categories good/bad. Instead, the emphasis is put on motivation and function of demonstrative pronouns used as definite articles. In the third section, several examples from press texts are analysed by noting possible motivation and suitability of definite articles. As a result, four categories of demonstrative pronouns used as definite articles are distinguished. Acquired results will be used for in-depth future studies and analysis of the use of demonstrative pronouns as definite articles.